

Islám: hledání cesty k zítřku

Islam: Seeking a way forwards

Luboš Kropáček

Univerzita Karlova, Husitská teologická fakulta, Katedra religionistiky, Pacovská 350/4. 140 21 Praha 4.

Email: Lubos.Kropacek@ff.cuni.cz

DOI: <https://dx.doi.org/10.7160/KS.2022.180101es>

Prof. PhDr. Luboš Kropáček, CSc., (*1939) vystudoval v letech 1959–1964 Filosofickou fakultu UK (arabštinu, angličtinu; později afrikanistiku), kde byl v roce 2001 jmenován profesorem dějin a kultury zemí Asie a Afriky. Přednáší na Husitské teologické fakultě a na Filosofické fakultě UK. Je autorem řady publikací o islámu např. *Moderní islám* (1971), *Duchovní cesty islámu* (1993), *Islám a Západ* (2002), *Súfismus* (2008), *Integrace muslimských migrantů: křesťanský pohled* (2020).

Abstract

Since the mid-20th century, the spectacular population growth and social changes in Asian and African countries have comprised rising efforts in their Muslim communities to take an active and beneficial part in the ongoing or intended transformations. Without omitting negative features, our essay tries to comprehend main trends in thoughts and social activities of contemporary Muslims. Mentions are made of the role of the OIC (Organization of Islamic Cooperation, 57 Member States) and various international initiatives. In special chapters, most attention is paid to the present-day situation and differences in the Arab countries (in particular in Saudi Arabia and in Qatar). As more open and kind religious approaches than what the Saudis call „soft“, our essay mentions Indonesian *Nahdatul Ulama* or, in the interreligious perspective, the dialogue between current Grand Imam of Al-Azhar Sheikh Ahmad Al-Tayyib and Pope Francis.

Keywords

Organization of Islamic conference /cooperation (OIC); Islamic-Christian relations; so-called Islamic state (*Da'ish*); Islamism; Meccan Charter; recent developments in Muslim countries in Africa and Asia; Muhammad bin Salman and Islam in Saudi Arabia; Qatar; Islam in Indonesia; reinterpretations of *shari'a*

Klíčová slova

Organizace islámské konference / spolupráce (OIC); islámsko-křesťanské vztahy; tzv. islámský stát (*Da'ish*); islamismus; Mekkánská charta; nedávný vývoj v muslimských zemích v Africe a Asii; Muhammad bin Salmán a islám v Saúdské Arábii; Katar; islám v Indonésii; reinterpretace šarií.

Úvod

Podobně jako jiné populace našeho stále propojenějšího světa procházejí muslimské společnosti od minulého století výrazným, často bouřlivým vývojem. V počátečních fázích propojující globalizace z doby objevných cest a prvních misí hrály dominantní úlohu zvědavost a ziskuchtivé záměry nejvyspělejších evropských mocností, které vyústily do budování impérií. K politickým a hospodářským přeměnám přistupovaly jako jejich důsledky, průvodní jevy a stimuly k dalšímu postupu nové ideje a ideály, prosakující v různých směrech a s různou intenzitou také do zděděných náboženských institucí a doktrín.¹ O postizení nejzřetelnějších přeměn v dnešním myšlenkovém a institucionálním světě islámu jsem se před několika lety pokusil ve sborníku editovaném známým badatelem o otázkách civilizačních přeměn egyptologem Miroslavem Bártou.² V této krátké studii bych rád zachytil současný stav sebereflexí a hledání nové či staronové tváře islámu v dílech a snahách jeho vyznavačů, kteří by si přáli vrátit islámu čestné místo v popředí dnešního lidského světa, o jakém sami od dětství jen slyšeli v rodinách, ve školách i ve všech médiích, kdykoli – a to je stále velmi časté – přišla řeč na Proroka, jeho slavnou dobu a jeho druhy. Ale co dnes, jak dál?

Početní růst, hledání, rozpory a snahy

Počet muslimů od minulého století celosvětově trvale roste. Anglický internet uvádí číslo 1,8 nebo 1,9 miliardy našich současníků; islám je po křesťanství (2,3 miliardy) druhé největší světové náboženství. O podrobnější propočty se snaží zvláště Pew Research Center a další americká instituce US CIA World Factbook. Údaje se někdy rozcházejí, muslimské vlastní zdroje mají sklon nadsazovat. Podle tamní tradiční představy se vlastně každý člověk rodí jako muslim, až teprve rodiče z něj udělají žida nebo křesťana. S jistotou ovšem platí, že porodnost v muslimských rodinách má přes mírný obecný trend k poklesu stále vysoce aktivní bilanci. Největší počty muslimů vykazují dnes Indonésie, Pákistán, Indie (ano: menšina přes 200 milionů v nadmiliardovém subkontinentu) a Bangladéš. Teprve dále přijdou na řadu blízkovýchodní země s obyvatelstvem hovořícím arabsky, persky nebo turecky. Když po porážce Osmanské říše v první světové válce sekularizující vůdce Turků, jehož z vděčnosti nazvali svým Otcem: Atatürk, zrušil v březnu 1924 tisíciletou instituci chalífátu, většinový

¹ Výstižný přehled tohoto celosvětového procesu nabízí Christopher Alan Bayly: *Zrod moderního světa 1780-1914. Globální spojitosti a srovnání*, angl.originál 2004, český překlad CDK, Brno, 2019

² Luboš Kropáček: *Collapse and Continuity in the Islamic World*, in: Miroslav Bárta and Martin Kovář (eds.): *Civilisations: Collapse and Regeneration*, Academia, Praha, 2019, s. 459-483

sunnitský islám se ocitl v pramálo vlídném moderním světě bez ústřední autority, vystaven nutnosti nalézt si v převážně cizím prostředí důstojné místo. Hledá je dodnes.

Naše následující krátká studie se pokusí ukázat na některé nejvýraznější směry těchto snah. Soustředíme se přitom na arabské věřící a zvláště na Arabský poloostrov, ostatní – byť početnější - zmíníme spíše jen paušálně či doplňkově. Není snadné téma uspořádat do jasně diferencujícího přehledu. Na tentýž Korán se odvolávají i zcela protikladné nábožensko-politické proudy, vybírajíce si ze zjevené knihy a z uznávaných tradic výroky a interpretace, jaké se nezřídka velmi nebo zčásti rozcházejí s názory uplatňovanými v jejich společenském prostředí. Společné, avšak ne vždy stejně vnímané ideové zázemí islámu obohacují i narušují rozdíly dané rozmanitostí starších domácích tradic i směry politické dynamiky, kterou do mnohonárodního společenství *ummy* vnáší nový, moderní způsob života. Jak rozdílný může být život muslimů třeba v tak vzdálených oblastech jako Maroko a Indonésie, ukázala dnes již klasická antropologická práce z r. 1968 srovnávající islám z odlišných okrajů téhož náboženství.³ Dnes se rozdíly v mnoha ohledech kvalitativně změnily, někdy zeslábly, jindy se zvětšily.

Tehdy, před více než půlstoletím, se spolu s vlnou asijské a pak africké vlny protikoloniální emancipace probouzely z letargie snahy oživit islámské myšlení. Výrazně k nim přispívalo šíření moderních médií a obecný růst vzdělanosti, která postupně i na politicky a nábožensky formulovaných hodnot zahrнула a zaangažovala zřetelně širší společenské vrstvy, než bývalo v muslimských zemích obvyklé. Zapůsobil i vzor katolického oživení Druhým vatikánským koncilem.⁴ K nadnárodnímu sdružování na bázi víry pak muslimy dovedly hořké zkušenosti z porážek Arabů v šestidenní válce s Izraelem (1967) a Pákistánu ve válce s Indií (1972). Jako výraz svých společných hodnot a snah většinově muslimské země ustavily v roce 1970 Organizaci islámské konference. Paušalizující název s reminiscencemi na nevydařené iniciativy z meziválečných let byl v roce 2011 nahrazen výstižnějším Organizace islámské spolupráce; anglická zkratka OIC (Organization of Islamic Cooperation) se nezměnila. Sdružuje 57 států s muslimskou většinou. Jako trvalý prvek zůstává, ba zesílil vliv Saúdské Arábie, kde má organizace svůj stálý sekretariát a odkud plyne značná část potřebných financí.

³ Clifford Geertz: *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia*, 1968. S Geertzovu „symbolickou antropologií“ se mohl český čtenář seznámit v překladu jeho *Interpretace kultur, vybrané eseje*, Praha, 2000.

⁴ Vzájemnými souvislostmi vývoje v křesťanství a islámu od II. Vaticana dodnes se podrobně zabývá má studie L. Kropáček: *Making Fraternity an Essential Link in Christian-Muslim Relations*, in: *Acta Universitatis Carolinae – Theologica*, Vol. 11, No. 1. 2021, p. 11-38.

OIC pojímá islám v jeho celistvosti zahrnující jak sunnitskou většinu, tak menšinovou ší'itu. Jmenovitý výčet uznávaných směrů (*madhhabů*) obou hlavních větví přineslo Ammánské poselství (*Risálat 'Ammán*) z r. 2004, schválené předními islámskými učenici z více než 50 zemí. Na rozdíl od starší nechuti by se v tomto duchu měli sunnité i šiité chápat přátelsky jako souvěrci. Staletý rozpor je však nadále živen posunem do politického konkurenčního boje přísně sunnitské Saúdské Arábie s okázale šiitským porevolučním Íránem a jinými variantami. Rozpory byly z obou stran různě přiživovány, teprve dnes se objevují snahy o sblížení. Ostře protišiitskou politikou se prosazoval zejména takzvaný Islámský stát (*ISIS, Dá'iš*) na severu Iráku a Sýrie; po mocenském vzepětí v roce 2014 jeho nikým neuznanou státnost rozmetaly po 2-3 letech vojenské zásahy, o přežívání jeho teroristických výpěstků přicházejí dodnes zprávy vyskytující se porůznu i na českém internetu.

Zvláštní citlivou kapitolu soudobého islámu představuje vztah k judaismu a ke křesťanství. V prvním ohledu jej determinují politické přístupy k Izraeli, které v posledním roce doznaly značný posun navázáním diplomatických styků židovského státu se Spojenými arabskými emiráty, Bahrajnem, Marokem a Súdánem. Vztahů ke křesťanství si všimneme podrobněji. Nevraživé počínání islamistických radikálů oslabilo téměř dvoutisíciletou přítomnost křesťanských obcí v Egyptě, v občanskou válkou sužované Sýrii a také v Iráku, rozvráceném nedomyšlenými důsledky Bushova vpádu, a v Libanonu, který se z někdejšího vzoru širokého mezináboženského soužití stal kolbištěm všech blízkovýchodních ambicí a střetů. Jakkoliv méně nápadná, podobně na křesťany dopadá i nevládná politika v Turecku. V opačném směru se dnes snaží působit laskavé křesťanství papeže Františka, nabízející muslimům přátelsky ruku v živém uskutečňování vize vyslovené před půlstoletím v deklaraci *Nostra Aetate*.

Obraz islámu ve vnějším světě velmi pošpinily krutosti páchané takzvaným „Islámským státem“ a islamistickými teroristy, kteří se k němu leckde – spíše individuálně v Evropě, ve větších seskupeních v Africe a místy v Asii – přihlásili a někdy dosud hlásí. Takové počínání nutí muslimské představitele reagovat, jakkoliv je pro ně těžké rázně odsoudit tvrdohlavce argumentující účelově vybranými verši z Koránu. K některým jasně tříbícím stanoviskům na ochranu práv náboženských menšin v muslimských zemích dospěli muslimští duchovní a intelektuálové v Marrákešské deklaraci z ledna 2016.⁵ V květnu 2019

⁵ Od této deklarace (zminěné u nás mj. v Jiří Gebelt a kol.: *Ve stínu islámu*, Praha: Vyšehrad, 2017, s. 16-17) je třeba rozlišit další Marrákešskou deklaraci z 2. 5. 2018, která se za účasti evropských (z ČR ministr L. Metnar) a západoafrických představitelů zabývala otázkami migrace. V českých médiích ji zlostně komentoval se svou příznačnou ignorancí Tomio Okamura.

pak muslimští lídři ze 139 zemí, za podpory 1.200 významných muslimských osobností, přijali na závěr konference svolané Muslimskou světovou ligou dokument nazvaný Mekkánská charta. Vyhláší ve 30 jasně formulovaných bodech společně muslimy sdílené principy rovnosti všech lidí před Bohem, náboženské a kulturní snášenlivosti a budování vzájemných vztahů i k vírám druhých.⁶

V naší studii se pokusíme sledovat některé vybrané kroky podnikané na vyznačené dobré cestě. Patří ke světlejším stránkám dění v zemích a společnostech sužovaných jak nedořešenými konflikty, tak – neméně než jinde ve světě – kovidovou pandemií. Ta již po dva roky omezuje *hadždž*, což dříve neslýcháno, jen na menší skupiny domácích poutníků. Bezprecedentního dění je ovšem více.

Umírnění z Arabského poloostrova?

Náš mezititulek je zvláštní a každý s ním nemusí souhlasit. Vyjadřuje politický kurs, k jakému se dnes rády hlásí režimy Spojených arabských emirátů a saúdskoarabského korunního prince Muhammada bin ‘Abdal‘aziz. V případě SAE vzbudila západní a celosvětovou pozornost mezinárodní konference v Abú Zabí 3.-5. února 2019, na níž vystoupil i papež František. Poprvé v dějinách vstoupil papež na Arabský poloostrov! A jednal zde mj. s Velkým imámem al-Azharu Ahmadem at-Tajjibem, pokládaným v Egyptě a někdy také jinde za předního představitele sunnitského islámu.⁷ Setkání a jeho vyústění bylo bohatě komentováno, emirátská pošta vydala známky s portréty obou náboženských představitelů a s legendou v arabštině a angličtině „Setkání lidského bratrství“. Dokument, který společně podepsali, nese název „Dokument o lidském bratrství pro světový mír a spolužití“. Otevírá a rozvíjí jej úvaha o víře vedoucí k chápání druhých jako bratří a sester, jimž věřící dluží podporu a lásku.

Velkou celosvětovou pozornost vzbuzuje dnes proklamovaná reformní politika Saúdské Arábie směřující k umírněnému pojetí společenské role islámu v království, jemuž zaručuje nadnárodní prestiž jak ropné bohatství, tak správa islámských svatých míst. Obrisy umírněnosti se začaly objevovat už za vlády krále ‘Abdalláha (vládl 2005-2015), její další, výrazněji zdůrazňované, postupně konkretizované podoby a perspektivy jsou dnes spojeny

⁶ Mecca Charter nebo též Makkah Declaration z 28. 5. 2019; na internetu lze nalézt celý anglický text i množství komentářů.

⁷ Výsledky setkání a přátelských jednání papeže s Velkým imámem podrobně rozebírá Lukáš de la Vega Nosek: Představení dokumentu „O lidském bratrství“ a jeho upravený překlad - Dokument o lidském bratrství - I, in *Theologická revue* 92 (2021), č. 2, s. 169-188 a pokračování Analýza a zhodnocení dokumentu „O lidském bratrství“ Dokument o lidském bratrství – II, in *Theologická revue* 92, č. 3

s faktickou vládní mocí korunního prince Muhammada bin Salmána.⁸ Churavějící král Salmán (nar. 1935; 25. syn úspěšného tvůrce dnešního rozsahu třetího saúdského státu a uznané novodobé tváře království ‘Abdal’azize, 1876-1953) svěřil totiž rozsáhlé pravomoci synu Muhammadovi. Ten svou aktivitou plní trvale média; anglická někdy zkracují jeho jméno MBS. Jeho reformy mají svůj vytyčený rámec označený za „vizi 2030“, šíří se shora jako projev nové politické vůle, která dřívější hodnoty zvolna posouvá, nenásilně a nenápadně, jenom někdy s explicitním vyjádřením. Hodnotová škála se mění, wahhábismus je spíše marginalizován než formálně odkládán a rodině ‘Abdalwahhábových potomků, zvaných „Ál šejch“, patří sice stále důstojné místo, ale, jak poznamenal MBS, spolu s mnoha dalšími.⁹ K saúdským reformám, které vzbudily světovou pozornost, patří větší prostor pro sociální uplatnění žen, včetně řízení aut a sportovní aktivity. Obecně: pro více naděje.

Příliš anebo nedostatečně umírněný kurs se ovšem setkává také s kritikou ze všech zainteresovaných stran. V očích západního světa i mnoha muslimských mluvčích M. bin Salmán byl a často zůstává spojován s hanebnou vraždou liberálního saúdského novináře Chášukdzího na generálním konzulátu v Istanbulu (2018). Biden na kompromitovaného panovníka pohlíží méně příznivě než dříve Trump. Soudobá saúdská a emirátská umírněnost vykazuje řadu slabin v domácí i zahraniční politice. Saúdská Arábie sice odstranila z užívaných učebnic hanlivé zmínky o židech, křesťanech a šíitech, ale v zemi stále nejsou povoleny neislámské svatyně, bohoslužby a symboly. Hovořit o Vánocích nebo – jak nezapomíná uvést angloamerický tisk – o svátku Valentina je možné jenom zřetelně nezúčastněným tónem. Saúdstí představitelé a média věnují trvale velkou pozornost islámské problematice ve světě, neopomenou například kritizovat výstřelky extremistů v Nigérii a útlak muslimských Rohingů v Myanmaru, či relevantní *islamika* kdekoli na světě. Nechybí přitom ani doklady o opačných projevech tvrdého či přímo krutého fundamentalismu. Značnou pozornost si zaslouží příběh mezináboženského centra ve Vídni KAICIID (King Abdullah Bin Abdulaziz International Centre for Interreligious and Intercultural Dialogue), na jehož založení se v r. 2012 vedle iniciátora a financovatele Saúdské Arábie podíleli hostující Rakousko, Španělsko a jako pozorovatel Svatý Stolec. Řídící radu tvořili vedle trojic muslimů a křesťanů také představitelé judaismu, hinduismu a buddhismu. Mezinábožensky otevřený

⁸ Nejzvěrubnější analýzu podává rozsáhlá studie Yasmine Farouk, Nathan J. Brown: *Saudi Arabia's Reforms Are Touching Nothing and Changing Everything*, objemná studie z Frederic Wehrey (ed.): *Islamic Institutions in Arab States*, Carnegie Endowment for International Peace, na internetu od 7. 6. 2021

⁹ Zaznamenal v dubnu 2018 v interviewu s MBS v časopise *Atlantic* jeho šéfredaktor Jeffrey Goldberg. Šejch Abdalwahháb, podle něhož bylo přísné saúdskoarabské pojetí islámu nazváno jeho kritiky „wahhábismem“, uzavřel r. 1744 s kmenovým předákem Ibn Saúdem politicko-náboženskou dohodu, která vedla ke vzniku Saúdské Arábie.

charakter ovšem utrpěl excesy v saúdské vnitřní politice, jejichž kritikou nešetřili zvláště rakouští Zelení, a udržovat KAICIID na rakouské půdě se stalo nadále neúnosným.¹⁰ Koncem října 2021 dohodl saúdský ministr zahraničí se svým portugalským kolegou, že se Centrum přesune do Lisabonu.

Už 7 let vede Saúdská Arábie spolu s dalšími arabskými monarchiemi válku proti režimu, který v Jemenu, nejchudší arabské zemi, nastolili Húsíjové. Tento kmen se hlásí k verzi šíitského islámu a těší se podpoře Íránu. Počet válečných obětí se již blíží 400 tisícům, k zabitým je třeba připočítat oběti hladomoru, nemocí, zmatků a migrací. V OSN byla situace v Jemenu označena za „nejhorší světovou humanitární krizi“, svět, včetně nás, si však na ni již zvykl. Zprostředkovatelské úsilí uvázlo, tisk občas informuje o nových válečných akcích. V lednu 2022 Húsíjové napadli drony letiště v Abú Zabí, saúdská koalice odpověděla bombardováním jemenské metropole a nezcela objasněným zničením detenčního centra v Sa'dě na jemenském severu s desítkami obětí. Válečné akce jsou vnímány jako součást napjatých vztahů mezi Saúdskou Arábií a Íránem, označovaných někdy za „blízkovýchodní studenou válku“. Čelné země sunnitského a šíitského islámu přerušily diplomatické styky v roce 2017, poté co saúdská justice dala popravit šíitského předáka Šejcha Nimra. V r. 2021 proběhlo několik kol saúdsko-íránských rozhovorů směřujících k obnovení a zlepšení vztahů¹¹. O prostředkování se dnes významně snaží Irák, kde od svržení Saddámova režimu se ve složení vlády projevuje šíitská většina. Rijád znovu otevřel své velvyslanectví v Bagdádu až v roce 2019.¹²

Předpoklady k mezikonfesnímu napětí dává někdy situace v Bahrajnu, kde většinu obyvatel představují šíité, zatímco vládnoucí dynastie je sunnitská. Za „arabského jara“ 2011 zabránila možným nepokojům pohotová vojenská intervence ze zálivových monarchií v čele se Saúdy. V Kuvajtu představují šíité 35-40% občanů, často íránského původu. Dominantní sunnitské většině se daří udržovat pokojné vztahy jak s nimi, tak se šíitskými sousedy na iráckém jihu. Za irácké agrese a okupace 1990-91 představovali kuvajtští šíité významnou složku odboje proti Saddámovým usurpátorům, motivovalo je ovšem především vlastenectví. Podobně převážně pokojné vztahy se svou šíitskou menšinou (asi 10%) si uchovává emírát

¹⁰ Z početných informací na internetu přináší nejvíce informací Tom Heneghan, Religious News Service, March 10, 2021.

¹¹ Dokumentace na anglickém internetu zachycuje zvl. články z katarského listu *Al-Džazíra*, ve vedení EU důležité téma sleduje J. Borrell. Sama saúdsko-íránská jednání jsou vedena neveřejně a zprávy publikovány až dodatečně. Zájem na sblížení mají i další významní islámští činitelé: Turecko, Pákistán, aktivní roli hraje hl. Irák.

¹² Saúdsko-irácké vztahy podrobně líčí Katherine Harvey: *A Self-Fulfilling Prophecy: The Saudi Struggle for Iraq*, Oxford University Press, 2022.

Katar, jehož skladbu populace – stejně jako v Kuvajtu – nadále silně ovlivňují pracovníci a noví usedlíci z jižní Asie. Vývoj minulých let a současný výrazný posun v mezinárodním postavení a vztazích Státu Katar si ovšem zaslouží naši pozornost.

Jeho bohatství se zakládá na vývozu ropy a zkapalněného zemního plynu. Zemi vládne od roku 2013 emír Tamím bin Hamad Ál Thání. Vládne absolutisticky, s pozvolným zaváděním prvků voleného poradního zastoupení (*šúra*). Sám prošel vzděláním v britském Sandhurstu a po svém otci převzal mj. poměrně liberálně fungující televizi *al-Džazíra* (od 1996, též anglicky od 2006), jejíž kritické informace a vyslovované názory nezřídka pohoršují konzervativce v řadě arabských zemí. Saúdské snahy zatlačit ji vlastním konkurenčním projektem TV *Al Arabiya*, vysílající od r. 2003 z Dubaje, neměly očekávaný úspěch. Tento velký konglomerát vysílá dnes celodenně zprávy arabsky, anglicky, persky i urdsky, ale ani v Saúdské Arábii nemá více posluchačů než *al-Džazíra*. Bohatý Katar projevoval svou vlastní ideovou a politickou linii v rámci muslimského světa jako nikoli vazal, ale rival Saúdské Arábie. Poskytuje podporu Muslimskému bratrstvu a dalším islamistickým uskupením, v jiných arabských zemích ilegálním. V červnu 2017 Saúdská Arábie obvinila Katar, že „podporuje různé teroristické a sektářské skupiny destabilizující region“ a spolu s Bahrajnem, SAR a Egyptem s ním přerušila všechny styky. Tyto čtyři státy uzavřely Kataru pozemní hranice i svůj vzdušný prostor a teritoriální vody. Katar byl nucen hledat alternativy, našel je v posílení obchodních styků s Tureckem a Íránem a také Kuvajtem a Ománem. Nezlomen, dočkal se v lednu a únoru 2021 obnovení styků a otevření hranic. Jako doklad uklidnění a usmíření (?) přijel do Dauhy v prosinci 2021 na oficiální návštěvu Muhammad bin Salmán.

Náčrt dějinných proměn v oblasti v minulých letech doplníme zmínkou o postupných úpravách tamních školních osnov a učebnic. Tématem se zabývá UNESCO, zvláštní pozornost situaci v arabských zemích věnuje izraelská organizace IMPACT-se.¹³ V údajích a rozborech učebnic z Emírátů převažuje chvála na zřejmou tendenci prosazovat toleranci a mírové soužití s nemuslimy a odstraňovat jakoukoliv nenávisť; jako negativní je uváděn sklon hlásat nekritickou poslušnost úřadů, označovanou za vlastenectví. Tendenci čistit učebnice od démonizace židů či jiných jinověrců shledávají autoři také v učebnicích z Kataru i ze Saúdské Arábie. Ve srovnání je zajímavé, že v učebnicích v Turecku je patrný růst důrazu na islám.

¹³ Institute for Monitoring Peace and Cultural Tolerance in School Education – viz <https://www.impact-se-org>
Viz též J. M. Dorsey: UAE schoolbooks earn high marks for cultural tolerance 21.1.2022

Z širších obzorů islámského světa

Nemáme zde prostor zabývat se podrobněji situací celého rozsáhlého světa současného islámu, jak se odráží – mimo mediálně atraktivnější témata džihádismu – v diskusích v členských zemích OIC a také muslimských přistěhovaleckých nebo menšinových komunit mimo ně. Pro arabské země dostává letos český čtenář do rukou podrobný výklad jejich současných dějin z pera předního francouzského odborníka.¹⁴ Kepelův přeložený text sahá ovšem jen do léta 2018; při četbě si nevyhnutelně uvědomíme, jak rozsáhlý a vnitřně diferencovaný je svět islámu a jak rychle se dnes mění. Můžeme mapovat, ale předvídat je nesmírně obtížné. Velmi pravděpodobně se někdy zmýlíme.

Probrali jsme stručně situaci na Arabském poloostrově, někdejší kolébce islámu. Mnohé z jeho dnešních problémů mají své osobité tváře i v dalších arabských zemích. Konflikt mezi sunnity a šíity, aktualizovaně oživený islámskou revolucí v Íránu (1979), poznamenává společenské dění v konfesijně rozděleném Iráku, v Sýrii – kde odpor k režimu dobarvuje i Asadova příslušnost k šíitským alavitům, nahrávající naopak jeho spojení s Íránem – a samozřejmě v Libanonu s jeho 18 uznanými náboženskými komunitami (*tawá'if*). Stabilnější je situace v Jordánsku, kde se král z rodu Hášimovců těší úctě jako potomek dávné rodiny Proroka Muhammada. Podobné ctihodné příbuzenství přispívá také na krajním západě arabského světa k prestiži marockých *šarífovských* králů.

Nejlidnatější arabský stát Egypt prošel po „arabském jaru“ zvraty od vlády muslimského bratra Mursího k víceméně vojenskému režimu maršála as-Sísiho. Muslimské bratrstvo bylo zakázáno, jeho stoupenci jsou stíháni tvrdými tresty. U egyptských intelektuálů vykazuje pojetí islámu širokou škálu názorů od radikálního islamismu až po ateismus. Silné projevy tohoto rázu ovšem muslimští odpadlíci doma opatrně tlumí a naplno je vyslovují spíše z Evropy, jako dnes například v Mnichově usedlý Hamed Abdel-Samed.¹⁵ As-Sísiho režim ovládá všechny provincie vojenským stylem, vůči věřícím dává přitom prostor ostražitosti a vnější okázalosti. Výrazně ji dokumentují majestátní stavby mešity Masdžid al-Fattáh al-‘Alím¹⁶ a koptské katedrály Kristova narození v nově budované metropoli na

¹⁴ Gilles Kepel: *Cesta z chaosu*, Praha, Karolinum, 2022; Gilles Kepel: *Away from chaos: The Middle East and the challenge to the West*. Columbia University Press, 2020.

¹⁵ Egyptan Hamed Abdel-Samad, nar. 1972 jako syn imáma, prošel za pobytu v NSR proměnou z radikálního islamismu v kritiku dnešního islámu. Vyjadřují ji již tituly jeho knižních prací: *Der Untergang der islamischen Welt. Eine Prognose* (2010) nebo do češtiny přeložené *Islámský fašismus, analýza* nebo *Účtování s Mohamedem* (oba tituly Knižní klub, 2016).

¹⁶ Mešita pro až 15 000 osob je největší v Egyptě. Je pojmenována na počest Alláha dvěma z jeho 99 „krásných jmen“; jejich překlad nedostihne nikdy plnost významů oslavujících Boha jako Otvíratele cesty k úspěchu a poznání.

jihovýchod od Káhiry. Obě sakrální stavby otevřel as-Sísí tentýž den počátkem ledna 2019. Výrazně pozitivně se ve veřejně chráněném prostoru uplatňuje role současného velkého imáma mešity al-Azhar Ahmada at-Tajjiba, o jehož porozumění s papežem Františkem byla již řeč.

Ve všech muslimských komunitách v Africe se setkáme s napětím a nejistotami, někdy v zemi převažují důrazy na národnostní, kmenové či rodové svazky, jindy se dere do popředí určitá politická koncepce islámu, různě zneužívaná: *Aš-Šabáb* či *Alshabaab* v Somálsku, variantní odnože *IS* v Libyi, severní Nigérii i jinde, *GIA* či Káida v islámském Maghribu *AQIM* a její následné formace v Alžírsku, podnikatelsky i teroristicky působící na Sahaře a pak v zemích Sáhelu aj. V současnosti přiměli džihádisté režim v Mali, nepříznivý vůči Francouzům (kteří raději přesouvají své a s nimi i některé spojenecké vojáky do Nigeru anebo jinam), vyhledat podporu u ruských žoldnérů tzv. Wagnerovy armády. Ti se již uplatnili nebo stále uplatňují jako válečníci, kteří stejně jako jejich islamističtí protivníci nedbají na ženevské konvence, na válčích v Sýrii, Libyi (na Haftarově straně), v Čadu a ve Středoafričké republice (proti kvazi-muslimským militantům). Koncem roku 2021 komentovala česká televize situaci v Mali, že „džihád požírá další zemi Sáhelu“.

Politické a zpočátku liberalizační zvraty „arabského jara“ 2011 se v Africe dočkaly reprízy v Súdánu a v Alžírsku. V Súdánu se po svržení autokratického režimu Umara Bašira v dubnu 2019 ujala moci vojensko-civilní vláda s příslibem dovršit demokratizaci volbami v r. 2023. Něco se podařilo, třeba zakázat mrzačící obřízku žen. Širší lidové aspirace však byly potlačeny, a to i střelbou do manifestací, a moci se ujal vojenský režim. Také Alžírsko zůstává víceméně na rozcestí, poté co protestní lidové hnutí Hirák¹⁷ donutilo na jaře 2019 k rezignaci zdravotně zhrouceného prezidenta Butefliku. K volbám konaným na podzim téhož roku přišlo jen 23% oprávněných voličů a navzdory určitým reformám si nová vláda nezískala důvěru Hiráku.

Tunisko se převážně pokládá za zemi, kde „arabské jaro“ nejenom započalo, ale také jako v jediné přineslo úspěšnou demokracii. Od léta 2021 byl tento pozitivní pohled vážně zpochybněn jednáním prezidenta Káise Saída, který si postupně stáhl do vlastních rukou veškerou moc, včetně soudní. V únoru 2022 se proti jeho jednání, kritizovanému domácími i mezinárodními instancemi, zvedly v Tunisku lidové bouře. Sluší se dodat, že kritikou nešetří ani umírněná islamistická strana an-Nahda.

¹⁷ S tímž názvem *al-hirák* „hnutí“ se zformovaly lidová politická seskupení v Alžírsku a Maroku.

Pár slov si určitě zaslouží Libye. Kaddáfího režim (1969-2011) na svém vrcholu prezentoval revoluční verzi islámu s řadou zvláštností: posunutý letopočet, model sociálních dějin vrcholící „všelidovým státem“ (novotvar *džamáhiríja*), odsunutí tradic (*hadíthů*) do hlubokého stínu za novou interpretaci Koránu a za Kaddáfího útlou, hojně překládanou trojdílnou Zelenou knihu. Svérázná doktrína, která za dnů slávy svého tvůrce zářila z libyjských obrazovek jako vzor pro svět, zanikla s jeho krutým pádem. Libye propadla kmenovým a klanovým střetům, propojovaným s pestrými mezinárodními zájmy a aliancemi, a těžko hledá z „globálního nepořádku“ cestu k pokojnému životu, užívajícímu rozumně velké ropné bohatství.¹⁸

Erdoganovo Turecko dnes velmi aktivně zasahuje do mnoha arabských i širších muslimských záležitostí, bezmála až připomíná někdejší Atatürkem kritizované Osmany. Získalo si vliv v libyjském Tripolisu, nárokuje si jej v palestinském islámu, zajistilo si obchodní i vojenská postavení na rudomořském pobřeží v Súdánu, Džibuti a Somálsku, úspěšně spolupracuje s Katarem. Poskytlo azyl Ujgurům, tedy turkickým muslimským běžencům (jen v Istanbulu přes 50.000), jejichž emancipační snahy původně podporovalo. Nyní s taktickou opatrností vůči Číně tuto podporu podobně jako Pákistán spíše tlumí a Ujguři se dokonce obávají možného vydání. Oproti vstřícnosti k postsovětským turkickým příbuzným (včetně přímé vojenské spolupráce se šíitskými Azery proti Arménům) Erdoganův režim pohlíží velmi nevlídně na politické snahy Kurdů.

Nemáme zde prostor zabývat se podrobněji mnohamilionovými populacemi muslimů různých asijských národností, početně značně převyšujícími Araby. V jejich politice se islám projevuje zpravidla osobitými rysy, někdy navzájem značně rozpornými. Se šíitskou baštou Íránem se setkáváme v aktualitách velmi často; jednání o obnově jeho jaderného programu, vedená od podzimu 2021 ve Vídni (poté co jej za svého působení zrušil Trump), by v případě příznivého vyústění mohla přispět i k uklidnění ve vztazích se Saúdy.¹⁹ Velmi žhavá témata přináší už řadu let Afghánistán. Hnutí Tálibán, které zem po nedomyšlené evakuaci Američanů a jejich spojenců v létě 2021 rychle ovládlo, naráží teď na prohlubující se všestranné materiální nedostatky. Počíná si sice poněkud umírněněji než kdysi, i třeba v omezování svobod žen, ale žádný stát jej neuznává. Vedle omezené podpory z Pákistánu Tálibán nalézá pootevřenou pomocnou ruku v Číně a v Rusku. Pákistán sám zápasí

¹⁸ Z bohaté literatury věnované postkaddáfíjovské Libyi upozorňuji zvláště na Frederic Wehrey: *The Burning Shores: Inside the Battle for the New Libya*, New York: Farrar Straus and Giroux, 2018; a nejnovější Jason Pack: *Libya and the Global Enduring Disorder*, Oxford UP, 2021.

¹⁹ Z bohaté literatury o současném Íránu doporučuji zvláště knihu Břetislava Turečka *Labyrintem Íránu*, Knižní klub 2013, a jeho aktuální články v médiích, zvl. Lidových novinách.

s početnými problémy, jejich lidskoprávní či morální stránky často probírá světový tisk. V mezinárodních vztazích se od svého vzniku vlastně stále omezuje napětím vůči Indii. Tu dnes ovšem režim hinduistického radikála Naréndry Módího orientuje bezostyšně proti domácí muslimské menšině; připomeňme jen správní reformu v Kašmíru nebo křiklavé omezení muslimů ucházet se o indické občanství. V muslimském Bangladéši obyvatelstvo zase trpí stálou bídou, k níž se připojují přírodní katastrofy. Do těchto těžkých podmínek vhání dnes z východního sousedství muslimské Rohingy vojenský režim Myanmaru. Poměrně dobře si naproti tomu žijí v jižnější Malajsii majoritní Malajci a samozřejmě občané bohatého ropného Bruneje, jehož sultán rétoricky hlásá důsledné prosazování šarí'atského práva, arii jen pro muslimskou většinu.

Naopak v Indonésii, státě s celosvětově nejpočetnějším muslimským obyvatelstvem, platí obecně sekulární charakter státu a svoboda pro uznaná náboženství.²⁰ V zemi se samozřejmě vyskytli a vyskytují islamističtí extremisté, odnože al-Káidy i jiných militantních skupin, byly zaznamenány ataky na křesťany na Molukách i na jinověrce na Bali, ale velká většina Indonésanů se hlásí k umírněnému pojetí víry, mezináboženské toleranci a dialogu a k soužití v duchu pluralitní demokracie. V lidovém islámu se toto pojetí uplatňuje v *Nahdatul Ulama*. Tato největší světová islámská organizace existuje již od roku 1926, počet jejich členů je udáván čísly od 60 do 90 milionů. Indonésané jejího ražení vnímají svou víru leckdy se zvláštním národním zabarvením, pokládají za zastaralé některé šarí'atské koncepty (*káfir*, *dhimmi*, otrok aj.), rozhodně odmítají násilí a formace typu „islámského státu“ a vítají upřímné diskuse s křesťany a liberálními modernisty.

Jak a kudy dál

Náš krátký přehled ukazuje, jak silně by svět formovaný islámem potřeboval reálně naplnit Kepelovu pomyslnou „cestu z chaosu“. Zatím vidíme jako protiklad k hanebnému zneužívání náboženského cítění islamistickými teroristy nejčastěji jen různé varianty státem dirigovaného umírnění (anglicky označované za *soft power*). Některých jejich stránek jsme si všimli na příkladech ze Saúdské Arábie, SAE, Kataru, Turecka nebo Indonésie. Budeme se s nimi setkávat při praktických ilustracích v dění, jaké nás čeká i v drobném, třeba při mistrovství světa ve fotbale v listopadu-prosinci v Kataru. A již dříve, neboť ruský vpád na Ukrajinu narušuje zavedené dodávky obilí do arabských zemí. Jeho dopady na smýšlení muslimů jsou

²⁰ Indonézistiku u nás rozvinula Zorica Dubovská (1926-2021). Dnes se moderní problematikou Malajsie a Indonésie zabývá zejm. její žák Tomáš Petrů v Orientálním ústavu. Upozorňuji i na připomínky o indonéském islámu ve své knize *Po cestách kamenitých*, s. 226-228.

zatím převážně nevyhraněné: čečenský boss Ramzan Kadyrov poslal již druhý den agrese, hned po páteční modlitbě, několik tisíc svých otrlých bojovníků podpořit Putina proti Ukrajincům, velká většina muslimských států a společenstev se ovšem spíše drží stranou anebo vnímá zločinnou povahu ruské „zvláštní operace“.

Není pochyb, že náboženské myšlení není izolované od širšího politického a sociálního dění. Muslimové stoupající měrou vnímají nezbytnost zajistit si a rozvíjet důstojné místo v rychle se měnícím moderním světě a v tomto směru obrodit i vlastní sebepojetí a cíle. Musí se důsledně vypořádat s ideologiemi a praxí islamistického násilí, nalézat vztah čisté víry k sekulárnímu světu a k dobrému lidskému multikulturnímu soužití. Samo pojetí „umírněného islámu“ má dnes velmi rozdílné tváře, jak ukáže třeba srovnání saúdského opatrného uvolňování s široce humanitárními postoji indonéských Nahdatul Ulama.²¹

V mezinárodní anglofonní islamologii vzbuzuje dnes pozornost v Oxfordu působící Usama al-Azami, jehož výklad nedávných arabských revolucí staví na trvajícím protikladu islámských důrazů buď na úpravě vztahu mezi vládci a ovládanými, nebo na převaze řádu oproti anarchii.²²

Zvláštní význam na dobré cestě vpřed mají křesťansko-muslimské vztahy, jaké se snaží budovat papež František s imámem al-Azharu. Ve svých videoposelstvích k 4. únoru, který jako připomínku svých jednání z roku 2019 označují za Mezinárodní den lidského bratrství, se azharský imám osobně zavázal „odstranit všechny podněty k nenávisti, konfliktům a válkám“. Vývoj dalších týdnů pak důrazně potvrdil Františkova slova, že tu není čas na lhostejnost. A mohli jsme si uvědomit, kolik falše a nenasytných ambicí ohrožuje náš závratně rychle úže propojovaný svět.

²¹ Výmluvné srovnání těchto dvou výrazně odlišných „umírněností“ přináší J. Dorsey v článku ze 4. 3. 2022 *Saudi Arabia and Indonesia: Clashing visions of 'moderate Islam'*. Komentuje projevy Ben Salmána a nově zvoleného předsedy NU Yahyi Cholila Stagufa publikované náhodně tentýž den.

²² Usaama al-Azami: *Islam and the Arab Revolutions: The Ulema Between Democracy and Autocracy*, London: Hurst, 2021, New York, OUP, 2022. Mezi předními islámskými učenici-ideology je na předním místě analyzován Júsuf al-Qaradáwí, který – pro leckoho překvapivě – hájí liberálnější stanoviska.

Seznam použitých zdrojů

- ABDEL-SAMAD, Hamed. *Der Untergang der islamischen Welt: Eine Prognose*. Droemer eBook, 2010.
- ABDEL-SAMAD, Hamed. *Islámský fašismus: analýza*. Přeložil Vítězslav ČÍŽEK. Praha: Knižní klub, 2016. ISBN 978-80-242-5533-0.
- ABDEL-SAMAD, Hamed. *Účtování s Mohamedem*. Přeložil Vítězslav ČÍŽEK. Praha: Knižní klub, 2016. ISBN 978-80-242-5271-1.
- AL-AZAMI, Usaama. *Islam and the Arab revolutions: the ulama between democracy and autocracy*. London: Hurst Publishers, 2021.
- BAYLY, Christopher Alan. *The birth of the modern world, 1780-1914: global connections and comparisons*. Blackwell, 2004.
- DORSEY, James M. Saudi Arabia and Indonesia: Clashing visions of ‘moderate Islam’. [online] *Modern Diplomacy*, 4. 3. 2022. [cit. 9. 3. 2022] Dostupné z: <https://moderndiplomacy.eu/2022/03/04/saudi-arabia-and-indonesia-clashing-visions-of-moderate-islam/>
- DORSEY, James M. UAE schoolbooks earn high marks for cultural tolerance. [online] *Fanack.com* 27. 1. 2022. [cit. 9. 3. 2022] Dostupné z: <https://fanack.com/education-en/uae-schoolbooks-earn-high-marks-for-cultural-tolerance-even-if-that-means-praising-china~225369/>
- FAROUK, Yasmine; BROWN, Nathan J. *Saudi Arabia’s Religious Reforms Are Touching Nothing but Changing Everything*. [online] Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 7. 6. 2021. [cit. 9. 3. 2022] Dostupné z: <https://carnegieendowment.org/2021/06/07/saudi-arabia-s-religious-reforms-are-touching-nothing-but-changing-everything-pub-84650>
- GEBELT, Jiří, et al. *Ve stínu islámu/Menšinová náboženství na Blízkém východě*. Praha: Vyšehrad, 2017.
- GEERTZ, Clifford. *Islam observed Religious development in Morocco and Indonesia*. Chicago: University of Chicago Press. 1968.
- GEERTZ, Clifford. *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), 2000.
- HARVEY, Katherine. *A Self-Fulfilling Prophecy: The Saudi Struggle for Iraq*. Oxford University Press, 2022. DOI: 10.1093/oso/9780197631324.001.0001.
- KEPEL, Gilles. *Cesta z chaosu*, Praha: Karolinum, 2021.
- KEPEL, Gilles. *Away from chaos: The Middle East and the challenge to the West*. Columbia University Press, 2020. DOI: 10.7312/kepe19702.
- KROPÁČEK, Luboš. Making Fraternity an Essential Link in Christian-Muslim Relations. *Acta Universitatis Carolinae Theologica*, 2021, 11.1: 11-38. DOI: 10.14712/23363398.2021.2
- KROPÁČEK, Luboš. Collapse and Continuity in the Islamic World, in: Miroslav Bárta and Martin Kovář (eds.): *Civilisations: Collapse and Regeneration*, Academia, Praha, 2019.
- NOSEK, Lukáš de la Vega. Analýza a zhodnocení dokumentu „O lidském bratrství“ Dokument o lidském bratrství – II, in *Theologická revue* 92 (2021), č. 3.
- NOSEK, Lukáš de la Vega. Představení dokumentu „O lidském bratrství“ a jeho upravený překlad - Dokument o lidském bratrství - I, in *Theologická revue* 92 (2021), č. 2, s. 169-188
- PACK, Jason. *Libya and the Global Enduring Disorder*. Oxford UP, 2021.

- TUREČEK, Břetislav. *Labyrintem Íránu: cesta do nitra jaderné říše a k pramenům jejího vzdoru*. Praha: Knižní klub, 2013. ISBN 978-80-242-3938-5.
- WEHREY, Frederic (ed.) *Islamic Institutions in Arab States: Mapping the Dynamics of Control, Co-option, and Contention*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2021.
- WEHREY, Frederic. *The Burning Shores: Inside the Battle for the New Libya*. New York: Farrar Straus and Giroux, 2018.
- ZIKMUND, Martin T., Luboš KROPÁČEK a Jan PAULAS. *Po cestách kamenitých: o životě, islámu a křesťanské víře*. Praha: Vyšehrad, 2013. ISBN 978-80-7429-394-8.